فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره چهلم، پاییز ۱۴۰۱- صفحات ۲۶۶-۲۳۹

بررسی پیش‌شرط‌های اجرای موفق اقتصاد مقاومتی صنعت نفت

نوع مقاله:پژوهشی

محمدرضا فلاح[۱]
سید حسام‌الدین لسانی[۲]
فاطمه اسماعیل‌زاده[۳]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۲۰

چکیده

اقتصاد مقاومتی که از سوی مقام معظم رهبری در حساس‌ترین زمان ممکن مطرح‌شده، مفهومی هوشمندانه برای تاب‌آوری، مقاوم‌سازی، بحران‌زدایی و ترمیم ساختارها و نهادهای موجود است. هدف اصلی این پژوهش ارائه چارچوبی برای تبیین پیشایندهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت می‌باشد. رویکرد تحقیق حاضر کیفی، به لحاظ هدف کاربردی و ازنظر ماهیت و روش توصیفی–تحلیلی است. جامعه آماری تحقیق را خبرگان، مدیران و کارشناسان شرکت نفت تشکیل می‌دهند که با استفاده از روش قضاوتی در دسترس و مصاحبه با ۱۴ تن از آن‌ها اشباع نظری حاصل گردیده است. در این پژوهش از تحلیل مضمون برای تجزیه‌وتحلیل یافته‌ها و از توافق بین دو کدگذار و آزمون کاپا برای روایی و پایایی آن‌ها استفاده‌شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد «توانمندسازی تسهیلگرانه» و «ظرفیت‌سازی حمایتی» به همراه تعاملات هم‌آفرینانه در قالب «هم‌افزایی پویا» منجر به «اقدامات مقاومتی چندگانه» شده که در رفع چالش‌های پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی و درنتیجه اجرای موفق آن در صنعت نفت مؤثر است.

کلمات کلید: اقتصاد مقاومتی، توانمندسازی تسهیلگرانه، ظرفیت‌سازی حمایتی، هم‌افزایی پویا، اقدامات مقاومتی چندگانه

طبقه‌بندی JEL: A10, B22,D6,Q1

---

۱ استادیار، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده علوم انسانی و هنر، دانشگاه حضرت معصومه‌س، قم، ایران (نویسنده مسئول) mfallah@hmu.ac.ir

۲ دانشیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی و هنر، دانشگاه حضرت معصومه، قم، ایران lesani77@yahoo.com

۳ کارشناسی ارشد، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده علوم انسانی و هنر، دانشگاه حضرت معصومه، قم، ایران f.unitj@yahoo.com

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

مقدمه

در چند سال اخیر بر اساس فرمایشات مقام معظم رهبری واژه جدیدی به نام اقتصاد مقاومتی به ادبیات اقتصادی ایران واردشده است که ناشی از شرایط اقتصادی-تحریمی کشور بوده و هدف آن توسعه پایدار به‌صورت تعاملی و با تأکید بر قوت‌ها و داشته‌های درون‌زا و استفاده از فرصت‌های برون‌زا است. اقتصاد مقاومتی به دنبال کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای خودکفایی بوده تا از این طریق زمینه توسعه و پیشرفت را مهیا سازد (کلور و حمزه‌ای، ۱۳۹۷). اقتصاد مقاومتی بامعنای تشخیص حوزه‌های فشار در شرایط تحریمی و تلاش متعاقب برای کنترل، بی‌اثر کردن و در شرایط آرمانی تبدیل چنین فشارهایی به فرصت می‌باشد (رجبی‌کلوانی و همکاران، ۱۳۹۱). در این بین، تاکید بر این مساله ضروری است که کشورهای دچار تحریم عموماً به سیاست‌ها خوداتکایی و خودکفایی درون‌زا نیاز دارند (سمیعی نسب، ۱۳۹۵).

امروزه فضای اقتصادی حاکم بر کشور، شاهد اتفاق‌های ویژه و خاص اقتصادی است که برخی از این رویدادها در هیچ کجای دنیا سابقه نداشته است؛ به همین خاطر زمانی که شرایط خاص و بدون الگویی حادث می‌شود، ضرورت نوآوری و خلق ایده‌های جدید از سوی صاحب‌نظران برای رفع چالش‌های اقتصادی به وجود آمده در جامعه ضرورت پیدا می‌کند (میلانی، ۱۳۹۴). در این راستا تحولات جهانی نیز اقتضا می‌کنند جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان الهام‌بخش جهان اسلام الگوی موفق و مستقل از مدیریت اقتصادی را به نمایش بگذارد و وضعیت مطلوب اقتصادی را در اندازه ارزش‌ها و عزت‌نفس مردم خود ایجاد کند (جلیلی فرد، ۱۳۹۵).

آمارهای صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۱۸ در خصوص تولید ناخالص داخلی کشورهای منطقه نشان می‌دهد که تولید ناخالص عربستان و ترکیه هر کدام ۱,۸ برابر تولید ناخالص ایران بوده‌اند که به علت کرونا این فاصله در حال حاضر کمتر شده و پیش بینی می شود این دو کشور به ترتیب در سال ۲۰۲۰ تولید ناخالصی به ترتیب برابر با ۱,۶ و ۱,۱ برابر ایران داشته باشند. صندوق بین‌المللی پول نرخ رشد اقتصادی ایران را در سال ۲۰۱۹ منهای ۶,۵ درصد و در سال ۲۰۲۰ منهای ۱,۵ درصد ارزیابی کرده است. در نسخه پیشین گزارش صندوق زیر عنوان «چشم‌اندازهای اقتصادی جهان» که در اکتبر گذشته منتشر شد، این نهاد رشد اقتصادی ایران را در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ به ترتیب منهای ۰,۲ درصد و مثبت ۰,۵ درصد پیش‌بینی کرده بود. در عوض در نسخه به‌روز شده همان گزارش، که دوشنبه ۲۶ ژانویه ۲۰۲۲ انتشار یافت، صندوق به آینده اقتصادی ایران امیدوارتر شده و نرخ رشد اقتصادی این کشور را برای امسال و سال آینده به ترتیب سه درصد و دو درصد پیش‌بینی کرده است. نسخه به روز شده گزارش اخیر صندوق بین المللی پول حاکی از آن است که با توجه به موفقیت واکسن های ضد کرونا، رشد سریع تر اقتصادی در سه

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

ماهه پایانی سال گذشته و همچنین ابتکار شماری از کشورها در راستای پشتیبانی از فعالیت های اقتصادی، میانگین نرخ رشد اقتصادی جهان در سال جاری میلادی ۵,۵ درصد و در سال آینده ۴,۲ درصد خواهد بود. این ارزیابی، در مقایسه با میانگین نرخ رشد منفی سال گذشته در سطح منهای ۴ تا منهای ۵ درصد، نشانه امیدواری به یک جهش چشمگیر اقتصادی است. طبعاً همه کشورهای جهان در سال جاری و سال آینده از نرخ رشد بالایی برخوردار نخواهند بود. هند با یک جهش ۱۱,۵ درصدی در سال ۲۰۲۱، بعد از سقوط هشت درصدی تولید ناخالص داخلی آن در سال ۲۰۲۰، یکی از بالاترین نرخ رشدهای جهان را تجربه خواهد کرد. شمار دیگری از قدرت‌های آسیایی نیز در وضعیت بسیار مناسبی خواهند بود، از جمله چین که، به ارزیابی صندوق، در سال جاری به نرخ رشد بالای هشت درصد دست خواهد یافت. در میان قدرت‌های بزرگ صنعتی، ایالات متحده آمریکا و فرانسه سال جاری میلادی را با نرخ رشد بالای پنج درصد به پایان خواهند رساند، حال آنکه در آلمان و ژاپن همان شاخص بالای سه درصد نوسان خواهد داشت. در مجموع صندوق بین‌المللی پول میانگین نرخ رشد در منطقه یورو را در سطحی پایین‌تر از آسیا و ایالات متحده آمریکا ارزیابی کرده است(گزارش صندوق بین المللی پول، ۲۰۲۲).

ایران همواره با هجمه‌های متنوع سخت و نرم از سوی نظام سلطه روبرو بوده و هم‌اکنون نیز در شکل جدیدی از شرایط تهاجم بی‌سابقه و جنگ تمام‌عیار اقتصادی به سر می‌برد. در این راستا، واژه اقتصاد مقاومتی اولین بار در دیدار کارآفرینان با مقام معظم رهبری در شهریور سال ۱۳۸۹ مطرح گردید. به تعبیر مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی برای کشور در هر شرایطی اعم از تحریم یا غیر تحریم ضروری است و این به معنای آن است که بنیان اقتصادی کشور باید به‌گونه‌ای ساماندهی شود که بحران‌های جهانی در آن اثرگذار نباشند. آنچه در این مسیر حائز اهمیت می‌باشد این است که برنامه‌ریزی اقتصادی و اتخاذ راهبردهای اقتصادی نیازمند توجه به مقتضیات بومی، شرایط ملی، تحولات بین‌المللی، فرهنگ و ارزش‌های حاکم بر جامعه و نظام اقتصادی، ظرفیت نخبگانی در سطح ملی، شرایط جغرافیایی و غیره می‌باشد و به همین دلیل هر کشوری باید با در نظر گرفتن مؤلفه‌های فوق به طراحی و اجرایی شدن راهبردهای اقتصادی بپردازد (نوفرستی، ۱۳۹۵).

با توجه به اهمیت اقتصاد مقاومتی در توسعه پایدار و کسب مزیت رقابتی در شرایط بحران، صنایع نفتی که یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین نقاط و شاهرگ درآمدی کشور است باید بیش‌ازپیش موردتوجه قرار گیرد. صادرات نفت در کشورهای نفت‌خیز به‌خصوص در ایران، سهم قابل‌ملاحظه‌ای در وضعیت اقتصاد کشور دارد و این درامدها از یک‌سو سهم عمده‌ای از نیازهای ارزی کشور را تأمین می‌کنند و از سوی دیگر تأمین‌کننده اصلی مخارج دولت است. ازاین‌رو تحقق نیافتن درامدهای پیش‌بینی‌شده می‌تواند قسمتی از برنامه‌های توسعه را تعطیل کند و در عمل،

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

اقتصاد نتواند به نرخ رشد موردنظر دست یابد. در چنین وضعیتی بی‌ثباتی صادرات نفت با رشد اقتصادی رابطه‌ای منفی پیدا می‌کند. در چهارچوب نظریه منابع پایان‌پذیر وقتی دلارهای نفتی و نقدینگی وارد اقتصاد کشور می‌شود، قیمت کالاها و خدمات مبادله ناپذیر مانند ساختمان‌ها تجاری و مسکونی، خدمات واسطه‌ای، مشاوره و آموزش که واردکردنی نیستند، بالا می‌روند (کامفیروزی و همکاران، ۱۳۹۴).

با توجه به اهمیت برنامه‌ریزی و تصمیم سازی در خصوص اجرای اقتصاد مقاومتی و همچنین توجه خاص به بندهای ۱۳-۱۴-۱۵-۱۸ اقتصاد مقاومتی که جلوگیری از وابستگی بودجه کشور به درامد نفتی است، هدف اصلی این پژوهش شناسایی و تبیین چالش‌های پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت است. نکته نوآورانه این تحقیق این است که به دنبال پاسخ به این پرسش است که بازیگران اصلی پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت کدام‌اند و چه روابطی بین این بازیگران وجود دارد و درنهایت چالش‌ها و موانع اصلی پیاده‌سازی و اجرای اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت چیست؟ این پژوهش همچنین به دنبال ارائه چارچوبی برای پیاده‌سازی و اجرای اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت است.

۱. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

تاریخ به ظهور و سقوط نظام‌های گوناگونی شهادت می‌دهد؛ بعضی از این نظام‌ها پس از مدتی حاکمیت، ازمیان‌رفته‌اند و برخی دیگر با مشکلات متعددی روبه‌رو بوده‌اند (میرمعزی، ۱۳۹۱). اقتصاد مقاومتی که شکلی از اقتصاد اسلامی است، در شهریور سال ۱۳۸۹ برای نخستین بار از سوی مقام معظم رهبری جهت اصلاح نظام اقتصادی کشور مطرح و در ۲۹ بهمن سال ۱۳۹۲ در ۲۴ بند در قالب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به دولت ابلاغ گردیده است. اقتصاد مقاومتی، همچنان که از نام آن پیداست، اقتصادی است که در پی آسیب زدایی و ترمیم ساختارهای اقتصادی موجود از طریق ایجاد نهادهای اقتصادی با رویکرد انقلابی و جهادی می‌باشد (رضایی‌دوانی و رضایی، ۱۳۹۶).

۱-۱. جایگاه اقتصاد مقاومتی در اقتصاد اسلامی

بهترین و مناسب‌ترین تعریفی که می‌توان از اقتصاد مقاومتی ارائه کرد یک اقتصاد تاب آور و پایدار است. به‌عبارت‌دیگر هر دو مفهوم تاب‌آوری و پایداری مفاهیمی هستند که در واژه اقتصاد مقاومتی تجمیع یافته‌اند. تاب‌آوری به‌عنوان مجموعه‌ای از قابلیت‌ها برای مواجهه با تغییرات فوری و غیرمنتظره در محیط با اقدامات تحریک‌آمیز و واکنشی تعریف‌شده است تا پیش‌بینی، سازگاری،

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

پاسخ، بازیابی و یادگیری از هرگونه اتفاق مختل‌کننده را تسهیل نمایند (کارل و همکاران[۱]، ۲۰۱۸). ازنظر سازمانی نیز تاب‌آوری به‌عنوان مفهومی مبنی بر کمک به سازمان‌ها برای زنده ماندن و شکوفایی در شرایط دشوار و ناپایدار اقتصادی، تعریف‌شده است (موسا و همکاران[۲]، ۲۰۲۰). تاب‌آوری سازمانی به‌عنوان توانایی تنظیم اختلالات پیش‌بینی‌شده و سازگاری با شوک‌های ناگهانی غیرقابل‌پیش‌بینی تعریف می‌شود (ما و همکاران[۳]، ۲۰۱۸).

از نگاه دیگر مفهوم اقتصاد مقاومتی به این معنی است که در شرایطی که جامعه تحت فشار قرار دارد، اقتصاد روبه رشد بوده و آسیب کمتری به آن وارد شود و کمتر ضربه ببیند (سیف و نوروزی، ۱۳۹۸). با این توصیف اصلی‌ترین هدف اقتصاد مقاومتی بازسازی و احیای اقتصاد بومی کشور است. اقتصاد مقاومتی نوعی اقتصاد مردمی و بومی است که از توانایی‌های نخبگان و مردم جامعه استفاده می‌کند، ضمن اینکه از دانش به‌روز فنی دنیا هم در این اقتصاد استفاده می‌شود. اقتصاد مقاومتی به‌نظام اقتصادی با خصلت ویژه مقاومتی بودن اطلاق می‌شود. کار ویژه این نظام اقتصادی آن است که در شرایط وجود چالش بتواند اهداف اساسی خود را محقق سازد. لذا منظور از مقاومتی بودن، ایستادگی در برابر طوفان‌های بیرونی و ثمر دهی در شرایط نامساعد است (کریم و امیری، ۱۳۹۷). بر این اساس اقتصاد مقاومتی آن‌چنان اقتصادی است که ظرفیت مقابله با نا اطمینانی‌ها و چالش‌های داخلی و خارجی، اعم از تکانه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و بلایای طبیعی را در خود ایجاد کرده است و می‌تواند در صورت حدوث شرایط دشوار، به روند رشد و شکوفایی خود در حد قابل قبولی ادامه و به‌سرعت به‌سوی تعادل پایدار اولیه بازگردد. با توجه به این تعریف در مجموع چگونگی تخصیص بهینه منابع محدود جامعه در امور مختلف که چنانچه چالشی ایجاد شود کمترین آسیب‌رسانی را داشته باشد (تاب‌آوری اقتصادی)، به همراه مسئله چگونگی ترمیم خسارات تحمیل‌شده و بازسازی سریع ظرفیت‌های تولیدی به‌منظور بازگشت به شرایط تعادل اولیه (پایدار اقتصادی)، اقتصاد مقاومتی را تشکیل می‌دهند (نوفرستی، ۱۳۹۵).

در بحث اقتصاد مقاومتی چهار دیدگاه وجود دارد. اولین دیدگاه، اقتصاد موازی است. اقتصاد موازی به ایجاد نهادهای موازی با رویکرد انقلابی و جهادی اشاره دارد. این امر البته به معنای نفی نهادهای مرسوم نیست، کما اینکه اکنون ما هم‌زمان از هر دو نهاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نهاد ارتش جمهوری اسلامی برای دفاع از انقلاب بهره‌مندیم. البته مهم‌ترین مشکل این الگو این است که حسب نیازهای خاص انقلاب اسلامی و در عرصه اجرا با چالش‌های نوینی روبرو خواهد

---

۱ Karl et al.

۲ Mousa et al.

۳ Ma et al.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

بود، زیرا مثلاً هیچ تصوری از بانک مرکزی موازی در یک کشور و سامان بخشی به محیط پولی-مالی کشور در دولایه دولتی و عمومی وجود ندارد؛ اما بازهم منطقاً نمی‌توان این الگو را در زمره مدل‌های اداره نشدنی و غیرمنطقی به‌حساب آورد (پیغامی، ۱۳۹۳). دومین دیدگاه، اقتصاد دفاعی است. این اقتصاد به تدوین شیوه‌های برخورد پیش‌گیرنده در مقابل حملات اقتصادی دشمن اشاره دارد. این اقتصاد در پی آفندشناسی و پدافند شناسی کشور در برابر آن هجوم است. بر این اساس تا زمانی که ابزارها و روش‌های هجمه دشمن مورد شناسایی قرار نگرفته و استراتژی مقاومت علیه آنان، تدوین و اجرا نشود نمی‌توان به اهداف اقتصاد مقاومتی دست پیدا کرد (باقری و موسوی، ۱۳۹۷). سومین دیدگاه، اقتصاد ترمیمی است. موضوع ترمیم ساختارهای اجرایی، امری محال و دور از ذهن نیست، چه‌بسا کشورهای توسعه‌یافته نیز در برهه‌هایی از تاریخ اقتصادی خود مجبور به مقاوم‌سازی ساختارهای اقتصادی شده‌اند (پیغامی، ۱۳۹۳). این رویکرد در پی مقاوم‌سازی، آسیب زدایی، خلل گیری و ترمیم ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی است؛ به‌طوری‌که اگر نهادی نمی‌تواند انتظارات را برآورده سازد، با بازتعریف سیاست نهادهای موجود، انتظارات برآورده شود (باقری و موسوی، ۱۳۹۷). چهارمین دیدگاه، اقتصاد الگو است. اقتصاد مقاومتی علاوه بر ارائه یک رویکرد کوتاه‌مدت و پدافندی، چشم‌اندازی کلان به‌نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران دارد. باید اقتصاد ایدئالی شکل گیرد که در عین اسلامی بودن، الهام‌بخش و کارآمد بوده و زمینه‌ساز تشکیل تمدن بزرگ اسلامی باشد. نگرش اقتصاد سرمشق، بلند نگرانه است به‌طوری‌که بر مؤلفه‌هایی چون اقتصاد کارآفرینی، ریسک‌پذیری و نوآوری به‌شدت تأکید دارد (جعفری و آهنگری، ۱۳۹۱). درواقع اقتصاد مقاومتی روشی برای مقابله با تحریم‌ها علیه یک منطقه یا کشور تحریم شده است، در شرایطی که هیچ صادرات و وارداتی برای آن کشور مجاز نمی‌باشد (امیر و احسان اله، ۱۳۹۱). در این دیدگاه برخلاف دیدگاه‌های دیگر که اقتصاد مقاومتی را با دیدی کوتاه‌مدت بررسی می‌کردند؛ چشم‌اندازی کلان به اقتصاد جمهوری اسلامی ایران دارد و اقتصاد مقاومتی را رویکردی بلندمدت می‌داند (پیغامی، ۱۳۹۳).

برخی از صاحب‌نظران معتقدند که برای مطالعه نظری اقتصاد مقاومتی، باید آن را در چارچوب اقتصاد اسلامی بررسی کرد. اقتصاد اسلامی، مجموعه معارفی است که از سه بخش اصلی تشکیل‌شده است: بخش اول، مکتب اقتصاد اسلامی است، بخش دوم معارف اقتصاد اسلامی نظام اقتصادی اسلام است و بخش سوم علم اقتصاد اسلامی است. اقتصاد مقاومتی یک نسخه از نظام اقتصادی اسلام، یا یک نظام اقتصادی اسلام است (صمدی‌قربانی، ۱۳۹۶). از سوی دیگر اقتصاد مقاومتی و نظام اقتصادی اسلام که اقتصاد مقاومتی شکل خاصی از این نظام می‌باشد، در وضعیت حمله همه‌جانبه دشمن که کیان نظام اسلامی را به خطر می‌اندازد کارایی دارد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۲-۱. جایگاه نفت در اقتصاد ایران

ایران چهارمین دارنده ذخایره نفت و دومین دارنده ذخایر گاز طبیعی در جهان است(اولیایی و همکاران، ۱۴۰۰) و از جمله کشورهای صادرکننده نفت به شمار می‌آید. از آنجایی که درآمد حاصل از صدور نفت خام، مهم‌ترین منبع مالی تأمین بودجه کشور محسوب می‌شود، درآمد مزبور به‌طور غیرمستقیم بر دیگر فعالیت‌های اقتصادی تأثیر چشمگیری دارد(مهدوی عادلی و همکاران، ۱۳۹۱). بر اساس گزارش بانک مرکزی، در سه ماه دوم سال ۱۴۰۰ رشد تولید ناخالص داخلی با نفت برابر با یک درصد و بدون نفت برابر با نیم درصد بوده است. در این بین، آمارها نشان می‌دهد که ارزش تولید ناخالص داخلی سه ماهه دوم سال ۱۴۰۰ با نفت برابر با ۱۶۴۷۳ هزار میلیارد ریال بوده که این ارزش نسبت به سال قبل رشدی ۶۰ درصدی داشته است (بانک مرکزی ج.ا.ا، ۱۴۰۰). بر اساس گزارش اتاق بازرگانی تهران سهم نفت در تولید ناخالص داخلی در سال ۱۳۹۶ برابر با ۱۴,۴۷ درصد که این مقدار در بهار ۱۴۰۰ به عدد ۵,۸۱ درصد کاهش یافته است. در این بین، این گزارش همچنین نشان می دهد که سهم نفت از کل صادرات کشور در بهار ۱۴۰۰ به مقدار ۴۶.۸ بوده که نسبت به سال ۱۳۹۶ که مقدار آن ۵۹,۴ بوده، روند نزولی را طی نموده است(اتاق بازرگانی تهران، ۱۴۰۰).

جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که همواره با تحریم مواجه بوده و تحریم های مختلف بر صنایع و درآمدهای آن تاثیر گذار بوده است(قلی پور و همکاران، ۱۴۰۰). طی سالهای اخیر، حوزه‌های مختلف انرژی، بخش مالی و بانکی، بخش هسته ای و موشکی، دارایی‌ها و صادرات تسلیحات، موضوع تحریم بوده است (علی‌زاده و همکاران،۱۴۰۰).

در این بین، یکی از مهترین ارکانی که به علت وابستگی های گذشته به شدت در برابر تحریم ها اسیب پذیر است حوزه صنایع نفت و گاز می باشد که لازم است با توجه به وابستگی تولید ناخالص داخلی به این حوزه سازوکارهایی را جهت افزایش تاب آوری این صنعت طراحی نمود که یکی از این ابزارها می تواند تمرکز بر اقتصاد مقاومتی باشد.

تحریم بر صادرات نفت ایران باعث افزایش نرخ ارز، نرخ کالا ها و در نتیجه تورم شده است(امینی، ۱۳۹۵). دلایل بسیار زیادی در این خصوص می توان ارائه نمود که برخی از مشخصه‌های این صنعت از قبیل وابستگی به تکنولوژیهای پیچیده کشورهای صنعتی، وابستگی به تقاضا و مصرف خارج از مرزهای ملی، نیاز به سرمایه‌گذاری کلان برای کشف و استخراج و متأثر بودن قیمت نفت از عوامل و نیروهای خارج از کنترل سبب گردیده است تا این بخش به عنوان

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

بخشی کلیدی برای مؤثرتر کردن تحریمها از سوی ایالات متحده و اتحادیه اروپا مورد استفاده قرارگیرد(رصاف و همکاران، ۱۴۰۰).

۳-۱. حرکت به‌سوی اقتصاد مقاومتی

یکی از موضوعات بسیار مهمی که در بند ۱۳ سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی به آن پرداخته شده است افزایش تاب آوری اقتصاد داخلی است. در این بند اقتصاد مقاومتی بر **مقابله با ضربه پذیری** درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز از طریق انتخاب مشتریان راهبردی، ایجاد تنوع در روش‌های فروش، مشارکت دادن بخش خصوصی در فروش، افزایش صادرات گاز، افزایش صادرات برق، افزایش صادرات پتروشیمی و افزایش صادرات فرآورده‌های نفتی تاکید دارد. این بند به نقش بخش خصوصی و همچنین توجه به سایر بخش هایی که کشور در آن دارای مزیت رقابتی است اشاره نموده است. اقتصاد مقاومتی، اقتصاد مردمی است، بدین معنی که باید اقتصاد به سمت اقتصاد تولید محور با حضور و نقش فعال و مشارکت حداکثری آحاد جامعه و توسعه همکاری‌های جمعی در فعالیت‌های اقتصادی، تولید ثروت، گسترش کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و تقویت کارآفرینی حرکت نماید (شقاقی شهری، ۱۳۹۷).

بند ۱۴ اقتصاد مقاومتی بر **افزایش ذخایر راهبردی نفت وگاز** کشور به منظور اثرگذاری در بازار جهانی نفت و گاز و تأکید بر حفظ و توسعه ظرفیت‌های تولید نفت و گاز، بویژه در میادین مشترک اشاره دارد. مفهوم اقتصاد مقاومتی، هم به مقابله با فشار و چالش‌ها اشاره دارد، هم به کاهش آسیب‌ها و هم به حفظ روند روبه رشد اقتصاد. بر این اساس، کار ویژه‌های اقتصادی، شرایط و الزامات اقتصاد مقاومتی و ظرفیت‌های موجود برای اقتصاد مقاومتی، باید در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی به معنا و مفهوم بیان‌شده به کار گرفته و سازمان‌دهی شوند (رحمان پور، ۱۳۹۷). در این بین، برای حل مشکل موجود در توفیق اجرایی اقتصاد مقاومتی، متصدیان اجرایی اقتصاد کشور باید از استادان و پژوهشگران اقتصاد اسلامی در حوزه و دانشگاه در اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در بستر نظام اقتصادی اسلام استفاده کنند (صمدی‌قربانی، ۱۳۹۶).

بند ۱۵ اقتصاد مقاومتی نیز بر افزایش ارزش افزوده از **طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت** نفت و گاز، توسعه تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه (براساس شاخص شدت مصرف انرژی) و بالا بردن صادرات برق، محصولات پتروشیمی و فرآورده‌های نفتی با تأکید بر برداشت صیانتی از منابع تاکید دارد. اقتصاد مقاومتی به دنبال آن است که با کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای خودکفایی، زمینه توسعه و پیشرفت را مهیا سازد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که اقتصاد اسلامی الگویی کامل برای اقتصاد مقاومتی است؛ زیرا اقتصاد در یک نظام اسلامی ظرفیت‌ها

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

و قابلیت‌های علم اقتصاد و مکتب اقتصادی را توأمان دارد و از نهادهای اقتصادی و اجتماعی مناسب هم بهره‌مند می‌شود (کلور و حمزه‌ای، ۱۳۹۷).

بند ۱۸ اقتصاد مقاومتی بر افزایش سالانه **سهم صندوق توسعه ملی** از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز تا قطع وابستگی بودجه به نفت اشاره دارد. از اصول اقتصاد مقاومتی خوداتکایی است. جامعه باید به داشته‌های خوداتکا کند؛ زیرا هر جامعه در هر منطقه‌ی جغرافیایی دارای منابعی است که می‌تواند به آن‌ها بسنده کرده و به شکوفایی برسد. وقتی اقتصاد به خودکفایی برسد آن زمان دیگر تحت تأثیر فشارهای اقتصادی شکست نمی‌خورد و می‌تواند دوام بیاورد (حسین و همکاران، ۱۳۹۸). اقتصاد مقاومتی دو شاخصه اساسی دارد؛ در برابر تهدیدها و ترفندهای دشمن مقاوم است و کمتر آسیب می‌بیند؛ تهدید را تبدیل به فرصت کرده و در وضعیت تهدید رشد می‌کند (میرمعزی، ۱۳۹۱).

۴-۱. فرصت‌ها و چالش‌ها در راه تحقق اقتصاد مقاومتی

-در فرصت‌ها و چالش‌ها همراه شماره آورده شود تا ضمن مشخص شدن چالش‌ها و فرصت‌ها، تعداد آن‌ها نیز معلوم شود. سعی شود فرصت‌ها و چالش‌ها از هم جدا شوند تا این مبحث واضح‌تر شود.

یکی از فرصت هایی که در راه تحقق اقتصاد مقاومتی قرار دارد اصل ۴۴ قانون اساسی است. در اصل ۴۴ قانون اساسی تأکید شده است که با اجرای سیاست‌های به هنگام در خصوص واگذاری‌های دولتی به مردم، عملکرد مدیریتی و بهره‌وری بهبود یابد و مسیر حرکت از اقتصاد دولتی به اقتصاد پویا فراهم شود. محدودسازی اقتصاد دولتی و آزادسازی اقتصاد از پیامدهای مهم اصل ۴۴ قانون اساسی است. اقتصاد مقاومتی فعال و پویا نیازمند برنامه‌ریزی استراتژیک و راهبردی، مبتنی بر مردمی کردن اقتصاد از طریق میدان دادن بیشتر به فعالان بخش خصوصی و رفع موانع و مشکلات این بخش می‌باشد (نوذری، ۱۳۹۶). سایر فرصت‌های موجود در راه رسیدن به اهداف اقتصاد مقاومتی را می توان به صورت زیر برشمرد:

۱- نیروی انسانی جوان، متعهد، توانمند و با مهارت(ارشدی و همکاران، ۱۴۰۰)؛
۲- وجود مشوق های قانونی؛
۳- حمایت اقشار مختلف جامعه از سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی؛
۴- وجود شرکت های دانش بنیان؛
۵- امکان تولید داخل با استفاده از دانش داخلی(روحانی و ابوحمزه، ۱۳۹۳).

در راه رسیدن و تحقق اقتصاد مقاومتی چالش‌ها و موانع بسیار زیادی نیز وجود دارد که برخی از این چالش ها و محدودیت‌ها عبارتند از:

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۱- عدم وجود هماهنگی و نبود همگرایی درباره به وقوع پیوستن شعارهای اقتصادی؛ به نظر می‌رسد عواملی نامرئی و پشت پرده برای ضربه زدن به تولید داخلی، بازار را بی‌ثبات می‌کنند و طبیعی است که در یک بازار بی‌ثبات اقتصادی، تولید نمی‌تواند سربلند کند (میلانی، ۱۳۹۴).

۲- چالش دیگر اقتصاد مقاومتی تجمل‌گرایی است که خود موجب رواج تشریفات اضافی در امور اقتصادی و قطعاً موجب هدر رفت منابع می‌شود و زیان وارده بر روند پیشرفت اقتصادی در این چالش، بسیار مشهود است (ناهید و محمد ابراهیم، ۱۳۹۷).

۳- اقتصاد مقاومتی لازم است در زیرساخت‌ها اقتصادی وارد شود، به‌خصوص در بخش کالاهای استراتژیک وارداتی و صادراتی. همان اندازه که اقتصاد ایران در برون مرزها نیاز به اقتصاد مقاومتی دارد، در داخل کشور نیز برای مقابله با مفسدان اقتصادی و سیاسی و رانت‌خواران نیازمند چنین اقتصادی است. (خوش‌چهره، ۱۳۹۱).

با آنکه پدیده اقتصاد مقاومتی واژه‌ای بومی است ولی می توان کارکردهای مختلف آن را در سایر کشورها نیز مشاهده نمود. به عنوان مثال یکی از ابزارهایی که دیگر کشورها به وفور از آن برای افزایش تاب آوری اقتصاد خود استفاده نموده اند استراتژی دیپلماسی تجاری است. در این خصوص می توان به آموزه‌های دیپلماسی کشور چین از طریق شکل دهی به اقتصاد بر پایه منابع داخلی، جذب سرمایه خارجی، دانش مدیریت و فناوری پیشرفته برای پیشبرد توسعه داخلی، تمرکززدایی از تصمیمات اقتصادی و اصلاح سیاست های ارزی اشاره نمود. همچنین روش‌های نوین دیپلماسی تجاری دانمارک مانند تشکیل شورای ویژه با هدف بین المللی سازی شرکت های کوچک و متوسط، ارائه برنامه های دولت در زمینه حمایت از صادرات و تقویت هماهنگی نهادهای دولتی و خصوصی نیز اثرات بسیار مهمی در تاب آوری اقتصاد این کشور داشته است(احمدی، شمس اسفندآبادی، ۱۳۹۹).

۵-۱. پیشینه تحقیق

آذر و همکاران (۱۴۰۰) در تحقیق خود با عنوان « ارائه مدلی جهت شناخت، دسته‌بندی و تحلیل عدم اطمینان‌های موثر بر انتخاب شرکاء استراتژیک در بستر اقتصاد مقاومتی (مورد مطالعه شرکت ملی نفت ایران)» مهم‌ترین عدم اطمینان‌های پروژه‌های نفتی را با در نظر گرفتن اقتصاد مقاومتی شناسایی و دسته‌بندی کردند. یافته‌ها نشان می دهد که مهم‌ترین عدم اطمینان‌های پروژه‌های نفتی در بستر اقتصاد مقاومتی را می توان در سه دسته کلی عدم اطمینان در مورد محیط کار، عدم اطمینان درباره ارزش‌های راهنما و عدم اطمینان در مورد گزینه‌های طرح‌های مرتبط دسته بندی

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

نمود. طالبی و آسیابان (۱۳۹۹) در تحقیقی که با عنوان «اولویت بندی و انتخاب شریک راهبردی ایران در بستر اقتصاد مقاومتی» انجام شده درصدد بوده تا با در نظر گرفتن مجموعه‌ای از شاخص‌ها با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری به رتبه بندی کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه ای به منظور توسعه تعاملات بپردازد تا تصمیم گیرندگان کشور به گونه‌ای شریک راهبردی جمهوری اسلامی ایران را انتخاب نمایند که حداکثر منافع ملی حاصل شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بر اساس شاخص‌های بررسی شده کشور چین در اولویت توسعه روابط قرار دارد.

احمدی و شمس اسفندآبادی (۱۳۹۹) نیز در تحقیق خود با عنوان «ارائه الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری برای جمهوری اسلامی ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب» نشان داده اند که الگوی پیشنهادی برای دیپلماسی تجاری جمهوری اسلامی ایران ۱۰ راهبرد کلی دارد: ۱) انتشار سند دیپلماسی تجاری؛ ۲) مشارکت بخش خصوصی؛ ۳) اصلاح ساختار نهادی؛ ۴) حذف خودتحریمی؛ ۵) تربیت دیپلمات‌های تجاری توانمند؛ ۶) مدیریت بخش واردات؛ ۷) ایجاد تنوع در صادرات و پرهیز از خام‌فروشی؛ ۸) حمایت از شرکت‌ها و کسب‌وکارهای داخلی؛ ۹) اولویت‌دهی به کشورهای همسایه؛ ۱۰) اتصال به زنجیره ارزش جهانی.

نتایج تحقیق حاجی ملامیرزایی و حاجی ملا میرزایی(۱۳۹۹) با عنوان « راهبرد مدیریت کاهش وابستگی به نفت با تقویت بخش خصوصی و افزایش تولید به‌عنوان راهکار اقتصاد مقاومتی» حاکی از وجود رابطه منفی بین شاخص نسبت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به کل سرمایه‌گذاری دولت، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و نسبت صادرات به واردات به‌عنوان تکیه به تولیدات داخل با تولید ناخالص داخلی می‌باشد؛ همچنین با نگاهی بر علامت متغیرهای نسبت GDP به GNP و همچنین بهره‌وری نیروی کار می‌توان به‌این نتیجه رسید که با تکیه بر نیروی کار در شرایط تحریم و با تاکید بر اقتصاد مقاومتی می‌توان به افزایش تولید ناخالص داخلی کشور کمک کرد.

صفر زاد و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «ارائه الگوی تجاری‌سازی محصولات دانش‌بنیان با تأکید بر سیاست‌های اقتصاد مقاومتی» دریافتند که شاخص‌های: ۱. فردی، ۲. مدیریتی و سازمانی ۳. فرهنگی اجتماعی ۴. قوانین و تاییدیه‌ها ۵. مالی و اقتصادی ۶. توانمندی بازاریابی و فروش و ۷. قابلیت‌های فناورانه تبیین‌کنندهٔ مؤلفه‌های تجاری‌سازی و شاخص‌های: ۱. مدیریتی و اقتصادی ۲. شاخص بین‌المللی ۳. تولید ملی ۴. شاخص راهبردی و۵. شاخص الگوی مصرف به عنوان مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی شناسایی، رتبه‌بندی و اولویت‌بندی شدند. ابراهیمی ورکیان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان « ارزیابی نقش نگرش اقتصاد مقاومتی مدیران بر مدیریت ریسک پروژه (مطالعه موردی: پیمانکاران قرارگاه سازندگی خاتم الانبیاء)» دریافتند که

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

نگرش اقتصاد مقاومتی در پیمانکاران قرارگاه خاتم بر مدیریت ریسک هزینه، کیفیت و زمان پروژه های ساخت و ساز نقش معناداری دارد.

صمدی قربانی (۱۳۹۷) در تحقیق خود به این نتیجه دست‌یافت که خواستگاه اصلی مفهوم مقاومت اقتصادی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اصلی نظام اقتصادی اسلام، آموزه‌های اسلامی است؛ بنابراین بهترین ظرف اجرایی برای آن نیز همین نظام خواهد بود. اگر این سیاست‌ها در بستر نظام اقتصادی اسلام و با رویکردهایی مانند اتکا به دانش و فناوری، عدالت بنیانی، درون‌زایی، برون‌گرایی و ... که مقام معظم رهبری برای آن برشمرده‌اند پیگیری نشوند، هیچ تضمینی برای دست‌یابی به هدف‌های تعیین‌شده برای آن وجود نخواهد شد. گِره پدید آمده در پیشرفت عملی اقتصاد مقاومتی نیز ناشی از غفلت در همین موضوع است. نتایج پژوهش سلیمی و امیری (۱۳۹۷) نشان می‌دهد که دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی برای اینکه بتوانند ضمن تولید محصولات جدید، اثربخشی خود را افزایش داده و در جهت اقتصاد مقاومتی پیشرو و تأثیرگذار باشند، باید بتوانند نوآوری را در عناصر، اجزا و ارکان مختلف شامل مدیریت، اعضای هیئت‌علمی و کارکنان، دانشجویان، عناصر برنامه درسی و نظام ارزشیابی و سنجش خود در جهت کارآفرینی استراتژیک به‌کارگیرند.

موسوی (۱۳۹۷) در تحقیق خود نشان داده که نقش روحیه توحیدی در اجرای اقتصاد مقاومتی رفتارهای درست اقتصادی سرچشمه گرفته از جهان‌بینی الهی به شکل‌گیری مناسبت‌های اقتصادی مطلوبی خواهد انجامید که نتیجه‌های بسیار اثرگذار در اجرا و پیشبرد اقتصاد پویا و مولد خواهد داشت. از نمونه نتیجه‌های نگاه توحیدی به اقتصاد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: توزیع درست منابع، اصلاح سیاست‌ها و قانون‌های اقتصادی در جهت منافع عامه، افزایش میزان سرمایه‌گذاری و.... رابطه بین نتیجه‌های پیش‌گفته و روحیه توحیدی، رابطه‌ای مستقیم است؛ به این معنا که هراندازه روحیه توحیدی در جامعه اسلامی تعمیق یابد به همان اندازه جامعه در تحقق هدف‌های اقتصادی پیش‌گفته کامیاب خواهد شد. نتایج تحقیق امیری و بارانی بیرانوند (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که فضای کسب‌وکار با رشد اقتصادی رابطه مثبت و معناداری دارد، به‌عبارت‌دیگر با افزایش یک واحد شاخص کسب‌وکار، رشد اقتصادی به‌اندازه ۰/۱۰۵ واحد افزایش می‌یابد. متغیرهای نهادی پژوهش، شاخص حکمرانی خوب و آزادی اقتصادی اثر معناداری بر روی شاخص کسب‌وکار ندارند. متغیرهای کلان اقتصادی ازجمله تشکیل سرمایه ثابت ناخالص داخلی اثر مثبت و معنادار و سرمایه‌گذاری اقتصادی، اثر منفی و معناداری بر رشد اقتصادی دارد. مخارج مصرفی دولت و شاخص فلاکت اقتصادی اثر منفی و معناداری بر رشد اقتصادی دارد. جهت بهبود فضای کسب‌وکار کشورهای موردنظر پیشنهادهایی مانند الکترونیکی کردن مرحله‌های اداری کسب‌وکارها و قوانین و مقررات ساده‌تر ارائه می‌شود.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

نتایج تحقیق توکلی و ایزانلو (۱۳۹۶) نیز نشان می‌دهد که اقتصاد ایران در تمامی چهار حوزه فرهنگ، قوانین، سازمان‌دهی و رفتار اقتصادی با آسیب‌هایی روبه‌روست. این آسیب‌ها درجه مقاومت‌پذیری کشور در مقابل شوک‌های اقتصادی درونی و بیرونی را کاهش می‌دهد. بر اساس این تحلیل که در چارچوب اندیشه اسلامی صورت گرفته، اقتصاد ایران به‌طور عمده تحت آسیب‌های ناشی از گسترش فرهنگ و سبک زندگی اقتصادی مبتنی بر مصرف‌گرایی، تولید غیرطبیعی و غیر نافع و همچنین عدم توجه به حقوق فقرا در اموال اغنیا قرار دارد. نتایج تحقیق خالقیان میمند و همکاران (۱۳۹۵) نشان می‌دهد که ایجاد نظام جامع اطلاعات اقتصادی افراد در جهت اصلاح ساختار اقتصادی و مالیاتی در کشور دارای بیشترین اهمیت در سیاست مالی مبتنی بر اقتصاد راهبرد مقاومتی است و الگوی فکری (اقتصاد اسلامی) بیشترین هم سویی با راهبرد اقتصاد مقاومتی در زمینه سیاست مالی دارد.

ازنظر میلانی (۱۳۹۴) اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصت‌ها و چالش‌های تحقق آن تحقق اقتصاد مقاومتی نیاز به همت همه‌جانبه مسئولین و مردم دارد و لازم است به تولید ملی بهاداده شود، تلاش شود تا اقتصاد کشور از وضعیت تک‌محصولی نجات پیدا کند. باید به تولیدات داخلی و بومی‌گرایی بهاداده شود و زیرساخت‌های اقتصادی کشور توسعه یابند و بر مبنای اقتصاد اسلامی الگوی اقتصاد مقاومتی مطابق با شرایط و وضعیت اقتصادی کشور تبیین گردد.

۲. روش‌شناسی تحقیق

با توجه به این‌که هدف اصلی این مطالعه ارائه چارچوبی برای تبیین چالش‌های پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت می‌باشد؛ رویکرد تحقیق حاضر کیفی، ازنظر هدف، کاربردی و ازنظر ماهیت و روش، توصیفی- تحلیلی است. این پژوهش بین سال‌های ۹۹-۱۳۹۸ انجام گرفته و جامعه آماری این تحقیق را خبرگان، مدیران و روسای شرکت نفت با حداقل پنج سال سابقه تشکیل می‌دهند که با استفاده از مصاحبه اکتشافی و در مصاحبه با نفر سیزدهم، اشباع نظری حاصل و چارچوب مفهومی تحقیق از طریق کدگذاری با استفاده از تحلیل مضمون تبیین شده است. مشخصات و ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان به شرح زیر می‌باشد (جدول ۱).

جدول ۱. مشخصات و ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان

ردیف	سطح تحصیلات	رشته	سابقه کاری	جنسیت	کد مصاحبه
۱	کارشناسی ارشد	مهندسی نفت	۱۵	مرد	P1

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۲	دکتری	مهندسی اکتشاف نفت	۱۰	مرد	P2
۳	دکتری	حقوق نفت و گاز	۱۰	مرد	P3
۴	کارشناسی ارشد	اقتصاد نفت و گاز	۱۵	مرد	P4
۵	دکتری	مدیریت بازرگانی بین‌الملل	۱۲	مرد	P5
۶	کارشناسی ارشد	مهندسی نفت	۱۵	مرد	P6
۷	کارشناسی ارشد	مهندسی نفت ـ مخازن هیدروکربوری	۱۵	مرد	P7
۸	کارشناسی ارشد	مهندسی نفت ـ حفاری	۱۵	مرد	P8
۹	کارشناسی ارشد	مهندسی نفت ـ بهره‌برداری	۱۵	مرد	P9
۱۰	دکتری	مدیریت بازرگانی بین‌الملل	۱۷	مرد	P10
۱۱	دکتری	حقوق نفت و گاز	۱۷	مرد	P11
۱۲	دکتری	حقوق نفت و گاز	۱۷	مرد	P12
۱۳	دکتری	مهندسی نفت	۱۵	مرد	P13

با توجه به اینکه ابزار گردآوری اطلاعات این پژوهش مصاحبه نیمه ساختاریافته است و در راستای روایی و پایا ساختن نتایج تحقیق، مصاحبه‌ها با دقت نظر کافی ثبت و ضبط‌شده و با کسب اجازه از مشارکت‌کنندگان به‌طور کامل پیاده‌سازی شده است. همچنین برای اطمینان بیشتر از روایی و پایایی مصاحبه‌ها، پس از کدگذاری، از برخی خبرگان واجد شرایط که دارای توانمندی و شایستگی لازم بودند، خواسته‌شده تا مجدداً به بررسی و اظهارنظر درباره مفاهیم ساخته‌شده پرداخته و درنهایت، مصاحبه‌ها توسط یک فرد آگاه به ادبیات تحقیق مجدداً کدگذاری شده است. برای محاسبه پایایی مصاحبه‌ها نیز از روش محاسبه توافق بین دو کدگذار استفاده‌شده است که جدول ۲، میزان توافقات و درصد پایایی را نشان می‌دهد.

جدول ۲. محاسبه پایایی مصاحبه‌ها از طریق توافق بین دو کدگذار

مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	درصد پایایی
۲	۲۴	۸	۲	۶۶/۶۷
۵	۲۷	۱۰	۳	۷۴
۱۱	۲۲	۷	۲	۶۳/۶
کل	۷۳	۲۵	۷	۶۸/۵

منبع: محقق ساخته

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

با توجه به اهمیت موضوع تحقیق، در این پژوهش از روش تحلیل مضمون برای تجزیه‌وتحلیل متن مصاحبه‌ها استفاده‌شده است. تحلیل مضمون، روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای (مضامین) موجود در درون داده‌ها است. این روش، داده‌ها را سازمان‌دهی و در قالب جزئیات توصیف می‌کند. براون و کلارک (۲۰۰۶) مراحل شش‌گانه تحلیل مضمون را ارائه نموده‌اند (ابویی اردکان و همکاران، ۱۳۹۳). در مرحله اول، آشنایی با داده‌ها صورت می‌گیرد؛ در این مرحله هدف، آشنایی با عمق محتوای داده‌ها می‌باشد. مرحله دوم به ایجاد کدهای اولیه می‌پردازد؛ کدها ویژگی داده‌هایی را معرفی می‌نمایند که به نظر محقق، جالب می‌باشد. در این مرحله ۹۳ کد از مصاحبه‌ها احصا شد. در مرحله سوم که جستجوی مضامین اولیه نام دارد؛ هدف، دسته‌بندی کدهای مختلف در قالب مضامین اولیه و مرتب کردن همه خلاصه داده‌های کدگذاری می‌باشد که ۳۰ مضمون اولیه به‌دست‌آمده است. در مرحله چهارم مضامین سازمان‌دهنده شکل می‌گیرد؛ این مرحله شامل بازبینی و تصفیه (شامل بازبینی در سطح خلاصه داده‌های کدگذاری) و شکل‌دهی به مضامین سطح بالاتر (اعتبار مضامین سازمان‌دهنده در رابطه با مجموعه داده‌ها) است. مرحله پنجم به تعریف و نام‌گذاری مضامین اصلی یا فراگیر می‌پردازد؛ در این مرحله، مضامین اصلی که برای تحلیل ارائه‌شده، تعریف و مورد بازبینی مجدد قرار می‌گیرد. سپس داده‌های هر مضمون اصلی تحلیل می‌شود. به‌وسیله تعریف و بازبینی کردن، ماهیت آن چیزی که یک مضمون در مورد آن بحث می‌کند مشخص‌شده و تعیین می‌گردد که هر مضمون اصلی، کدام جنبه از داده‌ها را در خود دارد. در این مرحله از میان ۴ مضامین فرعی، دو مضمون اصلی یا فراگیر به‌دست‌آمده است. در مرحله آخر، گزارش تهیه می‌شود؛ مرحله ششم زمانی شروع می‌شود که محقق، مجموعه‌ای از مضامین اصلی کاملاً انتزاعی و منطبق با ساختارهای زمینه‌ای تحقیق را در اختیار داشته باشد. این مرحله شامل تحلیل پایانی و نگارش گزارش است. جدول شماره ۳ حاوی مفاهیم شناسایی‌شده در متن یک نمونه مصاحبه می‌باشد که در قالب مضامین اولیه دسته‌بندی‌شده است. چنین کاری برای هر یک از مصاحبه‌ها انجام‌شده است.

جدول ۳. تم‌های شناسایی‌شده در متن یک نمونه مصاحبه

نکات کلیدی	کدها
تجهیزات ساخت داخل از کیفیت خوبی برخوردار نیستند و به‌ناچار صنعت نفت مجبور شده به سمت استفاده تجهیزات خارجی هدایت شود.	بهبود کیفیت تجهیزات
باید بستر استفاده از منابع نفتی در داخل کشور در حوزه پتروشیمی و صنایع داخلی به‌جای خام فروشی به وجود بیاید که نتیجه آن افزایش ارزش‌افزوده است	تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

مشارکت بخش خصوصی	غالباً ساختار شرکت‌های بزرگ بین‌المللی نفت و گاز تجاری است و این درحالی‌که در ایران شرکت‌های دولتی بوده و بخش خصوصی نقش خیلی کمی در این حوزه دارد.
نوآوری فراگیر	ایران ازلحاظ آموزش، نوآوری و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در سطح متوسط قرار دارد، اما ازلحاظ رژیم نهادی و انگیزشی در شرایط نامطلوبی است که نتوانسته دانش نظری و علمی را به دانش کاربردی و تولیدی بدل کند.
شفاف‌سازی ساختاری	سازمان‌دهی، نهادینه کردن و ایجاد رویه‌های اجرایی و شفاف‌سازی در مسائل قانونی، حقوقی و قراردادی در مناقصه‌های بین‌المللی و داخلی نفت و گاز (پیمانکاران و مجریان طرح) از مباحث مهمی است که باید با جدیت به آن بپردازیم.
تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان	تقویت شرکت‌های داخلی، گسیل شدن شرکت‌های نفتی و زیرمجموعه نفت به‌طرف منابع ساخت داخلی و تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان و ارتباط قوی و گسترده با دانشگاه‌ها و مراکز علمی به‌صورت کاربردی و اخذ اطلاعات علمی از اساتید دانشگاهی، نهایتاً گام به‌سوی عدم وابستگی به خارج را در پی خواهد داشت.

منبع: محقق ساخته

با توجه به اهمیت اعتباربخشی به یافته‌های تحقیق، در این پژوهش برای ارزیابی پایایی یافته‌های تحقیق از ضریب کاپا استفاده‌شده است. برای محاسبه ضریب کاپا ابتدا ۴ مصاحبه به‌صورت تصادفی به یک همکار داده‌شده و از وی درخواست گردید تا متن را کدگذاری نماید. سپس داده‌های حاصله در قالب یک ماتریس دوبعدی شامل کدگذار و کدهای آن تنظیم و در ادامه کدها با یکدیگر مقایسه و با استفاده از نرم‌افزار SPSS ضریب کاپا به‌صورت زیر محاسبه شد. مقدار ضریب کاپا به‌دست‌آمده (۰/۷۵۲) نشان می‌دهد که توافق بالایی بین مرورگران وجود داشته و ازنظر کیفیت شاخص‌های احصا شده مورد تأیید خبرگان قرار دارد (جدول ۴).

جدول ۴. مقدار ضریب شاخص کاپا

						پژوهشگر	
						دیده‌شده	دیده نشده
معنی‌داری تقریبی	ارزش	کاپا	اندازه توافق			۲	۱۲
.۰۰۰	./۷۵۲	داده‌های معتبر				۱۷	۲
	۳۳					۱۹	۱۴

همکار	دیده نشده	
	دیده‌شده	
کل		

منبع: محقق ساخته

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۳. یافته‌ها و تجزیه‌وتحلیل داده‌ها

با توجه به اینکه این تحقیق به دنبال شناسایی پیشایندهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت بوده و پیشایندهای راهبردی مقدمات، زمینه و پایه‌های اصلی توسعه این نوع اقتصاد را تشکیل می‌دهند، از تحلیل مضمون برای شناسایی این پیشایندها استفاده‌شده است. نتایج تحلیل ۹۳ عنصر مفهومی مستخرج از مصاحبه‌ها، ۳۰ مضامین اولیه را تشکیل داده که این تعداد در مراحل بعدی به ۴ مضمون سازمان‌دهنده و پس از تأیید خبرگان و اساتید در قالب ۲ مضمون فراگیر برچسب‌گذاری شدند (جدول ۵).

جدول ۵. پیشایندهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت

مضامین اولیه (پایه)	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
تأکید بر اقتصاد دانش‌بنیان	تحریک‌کننده‌ها	توانمندسازی تسهیلگرانه
سیاست‌گذاری بلندمدت		
استفاده از مدیران باتجربه		
سرمایه‌گذاری و نوآوری در دانش و فناوری		
بهبود بهره‌وری فرایندها و ساختارها		
مدیریت منابع انسانی		
آموزش تخصصی نیروی انسانی		
استفاده از نیروی انسانی و تجهیزات بومی		
استفاده نقدینگی درون‌زا برای تکمیل پروژه‌ها	تسهیل‌کنندگان	
تأکید بر فراوری فراورده‌های نفتی		
بهبود کیفیت تجهیزات و زیرساخت‌های نفتی		
شناسایی ظرفیت‌های داخلی		
تمرکز بر بهره‌برداری از ذخایر نفتی مشترک		
فرهنگ‌سازی معایب خام فروشی نفت		
برنامه‌ریزی استراتژیک		
برگزاری مناقصه‌های شفاف		
ثبات قوانین و مقررات		
تنوع‌بخشی به سبد انرژی	توسعه‌دهنده‌ها	ظرفیت‌سازی حمایتی
عدم وابستگی کشور به نفت		
مدیریت تحریم‌های اقتصادی و نفتی		
افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در صنعت نفت		

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

مدیریت نفوذ سیاسی قدرت‌های جهانی		
تقویت قدرت و دیپلماسی منطقه‌ای		
اصلاح الگوی مصرف		
افزایش صادرات غیرنفتی	زمینه‌سازها	
توجه به ظرفیت‌های غیرنفتی		
ثبات اقتصادی در بازار ارز		
ثبات در نظام مالی کشور		
مشارکت بخش خصوصی		
مدیریت دقیق درآمدهای نفتی		

منبع: محقق ساخته

۱-۳. روایت چارچوب مفهومی پژوهش

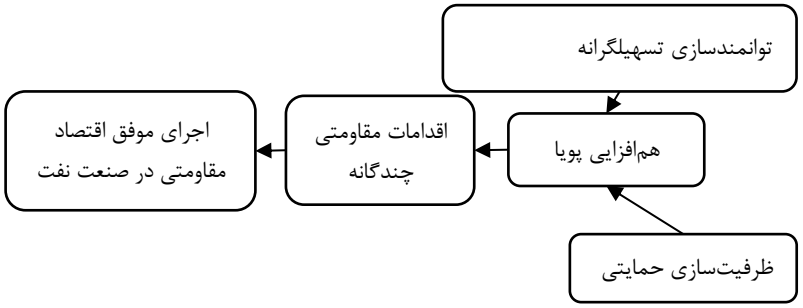
در پژوهش حاضر محقق برای دستیابی به چارچوب پیشنهادی ابتدا به بررسی ادبیات و مبانی نظری موضوع اقتصاد مقاومتی پرداخته است. چارچوب پیشنهادی پژوهش دربرگیرنده ۳۰ شاخص، ۴ مضمون سازمان‌دهنده و ۲ مضمون فراگیر است. مضامین فراگیر شامل توانمندسازی تسهیلگرانه و ظرفیت‌سازی حمایتی است که در صورت تعامل پویای آن‌ها با یکدیگر و هم آفرینی، می‌تواند موجب نوعی هم‌افزایی پویا گردد. در این پژوهش مضامین سازمان‌دهنده «توانمندسازی تسهیلگرانه» و «ظرفیت‌سازی حمایتی» نیز مشتق شده از دل مضامین فراگیر هستند.

«توانمندسازی تسهیلگرانه» که ماهیت درونی دارد تحت کنترل شرکت‌ها قرار داشته و عاملی برانگیزاننده و محرک محسوب می‌شود که در این تحقیق شامل تسهیل‌کنندگان و تحریک‌کننده‌ها می‌شود. تسهیل‌کنندگان متغیرهایی هستند که شرایط لازم را برای ورود موفق به حوزه اقتصاد مقاومتی آماده می‌کنند و غالباً درون‌زا بوده و دربرگیرنده مدیران، کارکنان و خط‌مشی گذران می‌شود. تحریک‌کننده‌ها نیز که ماهیتی درون‌زا دارند شامل متغیرهایی هستند که فعالان صنعت نفت را به سمت اقتصاد مقاومتی برانگیخته و انگیزه لازم را در این راستا فراهم می‌کنند.

«ظرفیت‌سازی حمایتی» که ماهیتی برون‌زا دارند تحت کنترل محیط بوده و باید با اتخاذ تدابیر و راهبردهای فعال، این عوامل را اداره و کنترل نمایند که در این تحقیق دربرگیرنده زمینه‌سازها و توسعه‌دهنده‌ها می‌شود. زمینه‌سازها متغیرهای برون‌زایی هستند که در بستر صنعت نفت و در محیط بر اقدامات این صنعت در حوزه اقتصاد مقاومتی اثر می‌گذارند و باید به آن‌ها توجه کافی شود. توسعه‌دهنده‌ها نیز اقدامات برون‌زا، جانبی و یاری‌کننده ورود موفق فعالان حوزه صنعت نفت به اقتصاد مقاومتی هستند.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

تعامل عوامل توانمندسازی تسهیلگرانه و ظرفیت‌سازی حمایتی نیازمند یک جریان قوی و مؤثری است که بتواند به‌صورت هم‌زمان این عناصر را به یکدیگر پیوند دهد تا شوک‌های مؤثری را در حوزه اقتصاد مقاومتی ایجاد نماید. در این مطالعه اتصال و هم آفرینی این دو عامل به نام «هم‌افزایی پویا» تعریف‌شده است. «هم‌افزایی پویا» بدین معنی است که هم آفرینی جریان‌های درون‌زا و برون‌زا قادرند که قوت‌ها و ضعف‌های درونی را از طریق تهدیدات و فرصت‌های برونی تعدیل نموده و نیروی مؤثری در راستای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت خانگی ایجاد نمایند. با توجه به نتایج تحلیل مضمون و برچسب‌گذاری مضامین اولیه (پایه)، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر، چارچوب مفهومی تحقیق به‌صورت زیر تبیین می‌گردد (شکل ۱).

شکل ۱. چارچوب مفهومی تحقیق

منبع: محقق ساخته

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هدف اصلی تحقیق حاضر، ارائه چارچوبی برای تبیین پیشایندهای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت است. در این مطالعه از مصاحبه اکتشافی برای جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل مضمون برای تجزیه‌وتحلیل یافته‌ها استفاده‌شده است که درنتیجه آن ۳۰ کد به‌عنوان مضامین اولیه و ۴ کد به‌عنوان مضامین سازمان‌دهنده و درنتیجه ۲ کد به‌عنوان مضامین فراگیر برچسب‌گذاری گردید. یافته‌ها نشان می‌دهد برای موفقت در اجرای اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت نیازمند تعاملات چندگانه از طریق «هم‌افزایی پویا» بین عوامل «توانمندسازی تسهیلگرانه» و «ظرفیت‌سازی حمایتی» و درنتیجه «اقدامات مقاومتی چندگانه» است.

«**توانمندسازی تسهیلگرانه**» به عنوان عاملی درون‌زا، برانگیزاننده و محرکی است که شامل تسهیل‌کنندگان و تحریک‌کننده‌ها می‌شود. در این تحقیق تسهیل‌کنندگان که ماهیتی هموار کننده

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

برای اجرای اقتصاد مقاومتی دارند شامل استفاده نقدینگی درون‌زا برای تکمیل پروژه‌ها، تأکید بر فراوری فراورده‌های نفتی، بهبود کیفیت تجهیزات و زیرساخت‌های نفتی، شناسایی ظرفیت‌های داخلی، تمرکز بر بهره‌برداری از ذخایر نفتی مشترک، فرهنگ‌سازی معایب خام فروشی نفت، برنامه‌ریزی استراتژیک، برگزاری مناقصه‌های شفاف و ثبات قوانین و مقررات می‌شوند. تحریک‌کننده‌ها نیز که ماهیتی محرک دارند شامل تأکید بر اقتصاد دانش‌بنیان، سیاست‌گذاری بلندمدت، استفاده از مدیران باتجربه، سرمایه‌گذاری و نوآوری در دانش و فناوری، بهبود بهره‌وری فرایندها و ساختارها، مدیریت منابع انسانی، آموزش تخصصی نیروی انسانی و استفاده از نیروی انسانی و تجهیزات بومی می‌گردند.

«**ظرفیت‌سازی حمایتی**» که ماهیتی برون‌زا دارد دربرگیرنده زمینه‌سازها و توسعه‌دهنده‌ها است. زمینه‌سازها که تسهیل‌کننده اجرا و پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی هستند شامل تنوع‌بخشی به سبد انرژی، عدم وابستگی کشور به نفت، مدیریت تحریم‌های اقتصادی و نفتی، افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در صنعت نفت، مدیریت نفوذ سیاسی قدرت‌های جهانی، تقویت قدرت و دیپلماسی منطقه‌ای و اصلاح الگوی مصرف می‌شوند. توسعه‌دهنده‌ها نیز که ماهیتی محرک دارند شامل افزایش صادرات غیرنفتی، توجه به ظرفیت‌های غیرنفتی، ثبات اقتصادی در بازار ارز، ثبات در نظام مالی کشور، مشارکت بخش خصوصی و مدیریت دقیق درآمدهای نفتی می‌شوند.

مطابق یافته‌های تحقیق برای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی نیاز به اقداماتی خاصی است که در این تحقیق از آن‌ها به‌عنوان «**اقدامات مقاومتی چندگانه**» نام‌برده شده است. اقدامات مقاومتی چندگانه از درون هم‌افزایی پویا استخراج‌شده است. «**هم‌افزایی پویا**» به معنی تعاملات چندگانه و هم آفرینی زایشی بین جریان‌های درونی به‌عنوان عوامل توانمندساز و جریان‌های برونی به‌عنوان عوامل ظرفیت ساز می‌باشد که باعث تولید راهبردهای رقابتی در راستای اجرای موفق اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت می‌شود.

صنعت نفت و گاز دارای ظرفیت‌های بسیار بالا در شتاب بخشی به رشد اقتصادی و نیز بهبود جایگاه کشور در عرصه بین‌المللی می‌باشد. در راستای ارتقای این صنعت در کشور و رفع مشکلات پیش روی آن، ارائه راهکارهای نوآورانه متناسب با شرایط و توانمندی‌های کشور بسیار کاراتر و مؤثرتر از کپی‌برداری از روش‌ها و راه‌حل‌های به‌کاررفته در دیگر کشورها یا شرکت‌های نفتی و گازی است (مصلح عبد المجید و همکاران، ۱۳۹۳). فضای امروز اقتصاد ایران رویدادهای ویژه و منحصربه‌فرد اقتصادی را شاهد است که وقوع برخی از آن‌ها تاکنون در دنیا سابقه نداشته است؛ ازاین‌رو زمانی که شرایط ویژه و بدون الگویی به وجود می‌آید، ضرورت تحقیق، نوآوری و ایده پردازی از سوی صاحب‌نظران برای برطرف کردن چالش‌های ساختار، فرایندی و اقتصادی آشکار

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

می‌شود. این نتایج با یافته‌های (دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ دهمرده قلعه نو و همکاران، ۱۳۹۸؛ عزتی و عزیزنژاد، ۱۳۹۷؛ مقدم و همکاران، ۱۳۹۶؛ نبوی و همکاران، ۱۳۹۷؛ واعظی و فدایی، ۱۳۹۴) مطابقت دارد.

علیرغم اینکه ذخایر راهبردی نفت خام و گاز طبیعی کشور بسیار مناسب است، ولی در برداشت از میادین مشترک به نحو مطلوب اقداماتی صورت نگرفته است؛ لذا شایسته است در این زمینه برنامه‌ریزی‌های دقیقی صورت گیرد تا بتوان از این منابع استفاده لازم را برد. این نتایج با یافته‌های (دهمرده قلعه نو و همکاران، ۱۳۹۸؛ سیف و نوروزی، ۱۳۹۸؛ عزتی و عزیزنژاد، ۱۳۹۷؛ مقدم و همکاران، ۱۳۹۶؛ واعظی و فدایی، ۱۳۹۴) مطابقت دارد. با توجه به اینکه سازوکارهای صنعت نفت غالباً دانشی و مهارتی بوده و نیاز به به‌روز بودن و به هنگام نمودن اطلاعات، تجهیزات و امکانات هایتک دارد؛ لذا اقتصاد دانش‌بنیان می‌تواند در این زمینه نقش بازی نماید و توجه به این مقوله توسط دولتمردان و سایر سرمایه‌گذاران می‌تواند منافع عظیمی را برای کشور ایجاد نماید. این نتایج با یافته‌های (اسفندیاری صفا و دهقان، ۱۳۹۵؛ باقری و موسوی، ۱۳۹۷؛ ترک زاده و عبدشریفی، ۱۳۹۷؛ دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ میلانی، ۱۳۹۴؛ نبوی و همکاران، ۱۳۹۷) مطابقت دارد.

یکی دیگر از مشکلات اصلی حوزه نفت بحث شفافت قراردادها و مناقصه‌ها می‌باشد؛ لذا لازم است در این خصوص برنامه‌هایی برای مقابله با فساد و شفاف‌سازی اقتصاد به‌منظور نیل به رشد اقتصادی تدوین شود. با توجه به ارزش‌افزوده بسیار زیاد فراورده‌ای نفتی، به نظر می‌رسد خام فروشی نفت علاوه بر محروم شدن از مزایای مادی و نوسانات قیمتی، باعث عدم توسعه زیرساخت‌های دیگر صنایع می‌گردد. با این توصیف برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری دقیق در صنایع پایین‌دستی می‌تواند در رشد و توسعه پایدار در این زمینه بسیار ارزشمند باشد. این نتایج با یافته‌های (اسفندیاری صفا و دهقان، ۱۳۹۵؛ ترک زاده و عبدشریفی، ۱۳۹۷؛ دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ سیف و نوروزی، ۱۳۹۸؛ نبوی و همکاران، ۱۳۹۷) مطابقت دارد.

وجود شرایط تحریم‌ها در شرایط فعلی مسائل بسیار جدی را در زمینه تجهیزات و قطعات فنی برای شرکت‌های نفت به وجود آورده است؛ بنابراین شناسایی ظرفیت‌های تولید قطعات و تجهیزات داخلی و ارتقای کیفیت تجهیزات امری مهم و حیاتی می‌باشد که باید موردتوجه بیشتری قرار گیرد. دراین‌بین توجه به تحقیق و توسعه با تمرکز و مشارکت بخش خصوصی، دانشگاه‌ها، پارک‌های فناوری و مراکز رشد و نوآوری می‌تواند به ارتقای کیفیت تجهیزات و زیرساخت‌های نفتی منجر شود و با سرمایه‌گذاری در حوزه ساخت تجهیزات داخلی و به‌کارگیری نیروی جوان داخلی در حوزه ساخت تجهیزات نفتی، هم‌توان تولید داخلی را بهبود می‌یابد و هم موجب ایجاد اشتغال و رشد

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

پایدار می‌گردد. این نتایج با یافته‌های (باقری و موسوی، ۱۳۹۷؛ حیدری و قربی، ۱۳۹۵؛ دهقانی‌پوده و پاشایی هولاسو، ۱۳۹۷؛ عطایی و فکری، ۱۳۹۵؛ نامیان و میر، ۱۳۹۶) مطابقت دارد. با توجه به اینکه نفت یک ماده تمدید ناپذیر و فناپذیر است، بهره‌برداری بیش‌ازحد از ذخایر نفتی در آینده قطعاً مشکلات فراوانی را برای نسل آتی ایجاد خواهد نمود؛ لذا لازم است بافرهنگ سازی و اصلاح الگوی مصرف این طلای سیاه را برای آیندگان ذخیره نموده و موجب کاهش وابستگی به صادرات نفتی و وابستگی به ارز حاصل از آن شد. یکی دیگر از چالش‌های پیش رو در صنعت نفت عدم استفاده از کالاها و تجهیزات ایرانی در توسعه میادین نفتی است. به‌کارگیری متخصصان ایرانی و با بومی‌سازی تجهیزات و ساخت و استفاده از قطعات و فناوری‌های ملی، می‌توان علاوه بر تقویت تاب‌آوری و پایداری فنی، دست بیگانگان و وابستگی‌های خارجی را کاهش داد. این نتایج با یافته‌های (اسفندیاری صفا و دهقان، ۱۳۹۵؛ باقری و موسوی، ۱۳۹۷؛ حیدری و قربی، ۱۳۹۵؛ رحمان پور، ۱۳۹۷؛ میلانی، ۱۳۹۴) مطابقت دارد.

اهمیت منابع انسانی و توسعه آن در پیشرفت سازمان‌ها و جوامع بر کسی پوشیده نیست. مدیران برای توسعه این منابع به‌عنوان مهم‌ترین عامل تأمین کیفیت و بهره‌وری و زیربنای اصلی توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باید استراتژی‌های صحیح و بهینه را اتخاذ کنند (کاظمی عالیه و احمدنیا، ۱۳۹۶). در این راستا شرکت نفت باید با بها دادن به دانشگاه صنعت نفت، بر روی آموزش‌های ویژه و تخصصی تمرکز نموده و با پرورش نیروی متخصص بومی علاوه بر توسعه منطقه‌ای، وابستگی به نیروی کار خارجی نیمه ماهر را کاهش و باعث اشتغال‌زایی و کمک به اقتصاد محلی شود. این نتایج با یافته‌های (حیدری و قربی، ۱۳۹۵؛ سیف و نوروزی، ۱۳۹۸؛ عزتی و عزیزنژاد، ۱۳۹۷؛ عطایی و فکری، ۱۳۹۵؛ نامیان و میر، ۱۳۹۶) مطابقت دارد.

در پایان تأکید می‌گردد که این تحقیق در حوزه اقتصاد مقاومتی در صنعت نفت انجام‌شده و علیرغم شباهت‌های بسیار زیادی که بین این حوزه با سایر صنایع وجود دارد بااین‌حال، نتایج این پژوهش به دلیل تمرکز ویژه بر این صنعت، قابلت تعمیم نسبتاً کمی به سایر صنایع خواهد داشت. همچنین با توجه به درهم تنیدگی، شباهت‌های معنایی و پیچیدگی بسیار زیاد مفاهیم و شاخص‌ها، غالباً طبقه‌بندی و تفکیک آن‌ها به گزاره‌های مختلف با دشواری‌هایی زیادی همراه بوده است که در این راستا محقق تلاش نموده با استفاده از تفکر عمیق و نظر خبرگان، بسیاری از این موانع را برطرف نماید؛ بااین‌حال راه برای تحقیقات آتی جهت شناسایی و برچسب‌گذاری مفاهیم و شاخص‌های جدید باز است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

منابع

۱. ابراهیمی ورکیانی، احسان، مینویی، مهرزاد، فدوی، عارفه، فتحی، زاداله. (۱۳۹۸). «ارزیابی نقش نگرش اقتصاد مقاومتی مدیران بر مدیریت ریسک پروژه (مطالعه موردی: پیمانکاران قرارگاه سازندگی خاتم الانبیاء) ». مجله توانمندسازی سرمایه انسانی، (۴)۲، ۳۴۷-۳۶۳.

۲. احمدی، حسین، شمس اسفندآبادی، علی. (۱۳۹۹). «الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری ج.ا.ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب». *فصلنامه اقتصاد دفاع*، (۱۷)۵، ۱۳۲-۱۰۵.

۳. احمدی، حسین، شمس اسفندآبادی، علی. (۱۳۹۹). «الگوی راهبردی دیپلماسی تجاری ج.ا.ایران با توجه به جنگ اقتصادی (تحریم اقتصادی)، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای منتخب» .*فصلنامه اقتصاد دفاع، (۱۷)۵، ۱۳۲-۱۰۵.*

۴. آذر، عادل، معزز، هاشم، هاشمی، مهدی. (۱۴۰۰). «ارائه مدلی جهت شناخت، دسته‌بندی و تحلیل عدم اطمینان‌های مؤثر بر انتخاب شرکا استراتژیک در بستر اقتصاد مقاومتی (موردمطالعه شرکت ملی نفت ایران)». *مدیریت بازرگانی*، (۱)۱۳، ۲۰-۳. doi: 10.22059/jibm.2021.82764

۵. ارشدی، وحید، نوبخت، جواد، اسماعیل‌پور ثانی، رضا، سید حسین‌زاده یزدی، سعید. (۱۴۰۰). «فراتحلیل مطالعات اقتصاد مقاومتی در ایران: شناسایی عوامل مؤثر بر استحکام ساخت درونی سازمان برابر تکانه‌ها» .*مطالعات اقتصاد اسلامی، (۱)۱۴، ۱۶۹-۱۲۷.* doi: 10.30497/ies.2022.239297.1869

۶. اسفندیاری صفا، خسرو و دهقان، حبیب‌اللّه. (۱۳۹۵). «مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی از دیدگاه مقام معظم رهبری (حفظه الله تعالی)». فصلنامه مدیریت نظامی، ۱۶(۶۱)، ۶۰-۸۴.

۷. امیر، جعفرزادگان و احسان اله، حبیبی. (۱۳۹۱). «اقتصاد مقاومتی: مفهوم، ضرورت، واقعیت». همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت.

۸. امینی، ارمین. (۱۳۹۵). «تاثیر تحریم های اعمال شده بر فروش نفت و نوسانات نرخ ارز در ایران؛ مقایسه موردی دوره دوم ریاست جمهوری خاتمی و احمدی نژاد». مطالعات سیاسی. (۳۱) ۸، ۹۹-۱۲۶.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۹. اولیایی، محمدکاظم، موسوی‌کاشی، زهره (۱۴۰۰). «طراحی نظام جامع برنامه ریزی و سیاست‌گذاری استراتژیک در صنعت حفاری چاه های نفت و گاز». مطالعات راهبردی در صنعت نفت و انرژی. ۱۳ (۵۰) :۶۲-۴۳

۱۰. باقری، علی و موسوی، سیدمصطفی. (۱۳۹۷). «مفهوم شناسی اقتصاد مقاومتی و تبیین نقش و جایگاه آن در دوران پساتحریم». فصلنامه سیاست‌های مالی واقتصادی، ۶(۲۴)، ۱۱۱-۱۴۷.

۱۱. پیغامی، عادل. (۱۳۹۳). «درس گفتارهای اقتصاد مقاومتی تهران»، انتشارات بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق.

۱۲. ترک زاده، جعفر و عبدشریفی، فاطمه. (۱۳۹۷). «بافت نگاری اقتصاد مقاومتی به مثابه یک نظام رفتاری». مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱۱(۱)، ۱۱۳-۱۴۰.

۱۳. جعفری، انوش و آهنگری، مریم. (۱۳۹۱). «استراتژی اقتصاد مقاومتی». همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت.

۱۴. جلیلی فرد، احسان. (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر در تحقق اقتصاد مقاومتی». اولین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری، اهوار.

۱۵. حاجی ملامیرزایی، حمید، حاجی ملا میرزایی، محمدصادق. (۱۳۹۹). «راهبرد مدیریت کاهش وابستگی به نفت با تقویت بخش خصوصی و افزایش تولید به‌عنوان راهکار اقتصاد مقاومتی» .مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، (۱۶)۴، ۳۰-۷.

۱۶. حسین پور، داوود، رضایی منش، بهروز و محمدی سیاهبومی، حمیدرضا. (۱۳۹۵). «رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی». پژوهش ها و سیاست های اقتصادی، ۲۴(۷۹)، ۱۲۲-۹۹.

۱۷. حسین، جلوداری، عبدالله، نجاری، اکبر، جلوداری و یونس، جلوداری. (۱۳۹۸). «اقتصاد درون‌زایی از منظر آیات و روایات اسلامی و تاثیرات آن بر کشور (مطالعه موردی: کشور جمهوری اسلامی ایران)». اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۸(۲۶)، ۹۷-۱۲۹.

۱۸. حیدری، منصور و قربی، سیدمحمدجواد. (۱۳۹۵). «پژوهشی در معنا و مفهوم اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران». سیاست دفاعی، ۲۵(۵)، ۳۷-۸۰.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۱۹. خوش‌چهره، محمد، ایروانی، محمدجواد، حسینی، سیدشمس‌الدین و علوی، حمید. (۱۳۹۸). «ارائه الگوی راهبردی تولید ملی با رویکرد اقتصاد مقاومتی». فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۳(۱۱)، ۳۲۵-۳۷۲.

۲۰. دهقانی‌پوده، حسین و پاشایی هولاسو، امین. (۱۳۹۷). «بررسی نقش و تأثیر فرهنگ سازمانی بر اقتصاد مقاومتی (مطالعه موردی: ستاد یک وزارتخانه دولتی)». فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۲(۸)، ۱۵۹-۱۸۱.

۲۱. دهمرده قلعه نو، نظر، آزادگان، علیه و بهرامی، فهیمه. (۱۳۹۸). «تحلیل روابط کوتاه‌مدت و بلندمدت عوامل زمینه‌ساز در تحقق اقتصاد مقاومتی و رونق تولید داخلی». مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، ۹(۳۵)، ۱۳۸-۱۶۲.

۲۲. رجبی‌کلوانی، پرویز، کشاورزشال، فتح‌الله و آریامنش، تیمور. (۱۳۹۱). «تحریم اقتصادی و راهبردهای اقتصاد مقاومتی برای مقابله با تحریم». همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت.

۲۳. رحمان پور، محمد. (۱۳۹۷). «بررسی مبانی و اصول اقتصاد مقاومتی از دیدگاه قرآن». بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۵(۴۵)، ۷۹-۱۰۱.

۲۴. رصاف، مرضیه، رستم زاده، پرویز، اسلاملوئیان، کریم، هادیان، ابراهیم. (۱۴۰۰). «اثرات جهانی تحریم نفتی ایران: کاربردی از نظریه بازی ها». تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی. ۱۱ (۴۳) :-۱۷۵ ۱۳۳

۲۵. رضایی‌دوانی، مجید و رضایی، مرتضی. (۱۳۹۶). «اقتصاد مقاومتی و صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور (بند ۱۶ سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی)». نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۳(۶)، ۱۳۵-۱۶۸.

۲۶. روحانی، سیدعلی،ابوحمزه، داریوش (۱۳۹۳). «اندیشکده اقتصاد: تحریم به مثابه فرصتی برای تحقق اقتصاد مقاومتی، تاملی بر فرصت های ایجاد شده برای اصلاحات اقتصادی در اثر تحریم». کنگره پیشگامان پیشرفت، مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.

۲۷. سمیعی نسب، مصطفی. (۱۳۹۵). «دیپلماسی اقتصادی، راهبرد مقابله با تحریم های اقتصادی در منظومه اقتصاد مقاومتی». فصلنامه آفاق امنیت، ۷(۲۵)، ۱۱۵-۱۴۷.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۲۸. سیف، الله مراد و نوروزی، محسن. (۱۳۹۸). «نقش و تأثیر نهادها بر پیاده‌سازی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی». فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۳(۱۱)، ۳۵-۶۶.

۲۹. شقاقی شهری، وحید. (۱۳۹۷). «سنجش مقاومت اقتصادی ایران و کشورهای منتخب منطقه (مقایسه‌ی روش‌های تجمیع شاخص‌های ترکیبی)». تحقیقات اقتصادی، ۵۳(۱)، ۲۲۵-۲۵۲.

۳۰. صفرزاد، حسین، آزما، فریدون، سعیدی، پرویز، آقاجانی، حسنعلی. (۱۳۹۹). «ارائه الگوی تجاری‌سازی محصولات دانش‌بنیان با تأکید بر سیاست‌های اقتصاد مقاومتی». *سیاست‌های راهبردی و کلان*،8 (شماره ۲۹)، ۳-۲۲doi: 10.30507/jmsp.2020.102269 .

۳۱. صمدی‌قربانی، ساجد. (۱۳۹۶). «بررسی تحلیلی نسبت اقتصاد مقاومتی با نظام اقتصادی اسلام به‌عنوان گره اصلی در عدم پیشرفت اجرایی سیاست‌های ابلاغی رهبر معظم انقلاب». پژوهش های اقتصاد مقاومتی، ۴(۲)، ۳۷-۵۸.

۳۲. طالبی، حسین، آسیابان، امید. (۱۳۹۹). «اقتصاد مقاومتی و اولویت‌بندی شرکای راهبردی ج.ا.ایران» .مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، (۴۱)۱۰، ۲۲۱-۲۴۲.

۳۳. عزتی، عزت اله و عزیزنژاد، خوشنود. (۱۳۹۷). «بررسی راهبرد اقتصاد مقاومتی با محوریت انرژی گاز در بستر جغرافیایی سیاسی ایران». نگرش های نو در جغرافیای انسانی (جعرافیای انسانی)، ۱۰(۲)، ۷۹-۹۶.

۳۴. عطایی، اسفندیار و فکری، رکسانا. (۱۳۹۵). «ارائه مدل کاربرد مهندسی ارزش در تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با استفاده از روش مدل سازی معادلات ساختاری». پژوهش های مدیریت راهبردی، ۲۲(۶۲)، ۱۰۶-۱۳۳.

۳۵. علی‌زاده، مهدی، قلی پور، رحمت اله، ابویی اردکان، محمد، پیران نژاد، علی، فاضلی، محمد. (۱۴۰۰). «طراحی الگوی حکمرانی پیچیده در شرایط تحریم در ایران (مورد مطالعه : صنعت برق) ». *مدیریت دولتی، (۱)۱۳، ۷۶-۵۹*.doi: 10.22059/jipa.2021.313022.2840

۳۶. قلی پور، رحمت اله، ابویی، محمد ، پیران نژاد، علی ، فاضلی، محمد ، علی زاده، مهدی (۱۴۰۰). «طراحی سازوکارهای حکمرانی در شرایط تحریم». فصلنامه مدیریت منابع در نیروی انتظامی. (۱)۱۴۰۰، ۹۰-۶۷.

۳۷. کلور، حسین رحیمی و حمزه‌ای، نسرین. (۱۳۹۷). «بازخوانی مفهوم اقتصاد مقاومتی و معرفی الگویی کامل برای آن». نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۷(۲۵)، ۳۱-۵۳.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۳۸. کاظمی عالیه، سعادت، احمدنیا، فاطمه. (۱۳۹۶). «انتخاب گزینه‌های استراتژیک توسعه منابع انسانی با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چندشاخصه (مورد مطالعه: صنعت نفت)». مدیریت منابع انسانی در صنعت نفت. ۸ (۳۲)،۲۵-۵۰.

۳۹. کامفیروزی، محمدحسن، بنیادی‌نائینی، علی و موسوی‌لقمان، سیده‌اشرف. (۱۳۹۴). «بررسی نقش عوامل در اقتصاد بدون نفت در الگوی اقتصاد مقاومتی». اقتصاد اسلامی، ۱۳(۵۲)، ۵۹-۸۷.

۴۰. کریم، محمدحسین و امیری، حسین. (۱۳۹۷). «راهبردها و چالش‌های اقتصاد مقاومتی و ریاضتی». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۵(ویژه نامه اقتصاد مقاومتی)، ۶۱-۸۰.

۴۱. کهن هوش نژاد، روح اله و عبدی، بیژن. (۱۳۹۵). «نقش اقتصاد تعاونی در تحقق الزامات اقتصاد مقاومتی». فصلنامه تعاون و کشاورزی، ۵(۱۷)، ۱۴۳-۱۷۴.

۴۲. مصلح عبد المجید، سلیمی فرد خدا کرم، صادقی کیا محمد رضا. (۱۳۹۳). «شناسایی عوامل انسانی و مدیریتی مؤثر بر نوآوری در پالایشگاه های گاز». مدیریت منابع انسانی در صنعت نفت. ۶ (۲۱)، ۲۰۱-۲۳۲

۴۳. مقدم، محمدرضا، دانشفر، محمدحسین، مبینی دهکردی، علی، سیف، اله مراد و اصولی، علی. (۱۳۹۶). «تعیین اقدامات اولویت دار برای دانش‌بنیان نمودن صنعت نفت و گاز کشور در چارچوب اقتصاد مقاومتی». مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، ۷(۲۹)، ۱۲۳-۱۴۶.

۴۴. مهدوی عادلی، محمدحسین، قزلباش، اعظم، دانش‌نیا، محمد. (۱۳۹۱). «اثر تغییرات قیمت نفت بر متغیرهای عمده کلان اقتصاد ایران» .*پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، (۳)۲، ۱۷۰-۱۳۱.*

۴۵. میرمعزی، سیدحسن. (۱۳۹۱). «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)». اقتصاد اسلامی، ۱۲(۴۷)، ۴۹-۷۶.

۴۶. میلانی، جمیل. (۱۳۹۴). «اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصت‌ها و چالش‌های تحقق آن». مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاستهای اقتصادی)، ۱۵(۷)، ۵۵-۲۲.

۴۷. ناهید، مشانی و محمد ابراهیم، نیا. (۱۳۹۷). «بررسی موانع فرهنگی - اخلاقی تحقق اقتصاد مقاومتی (باتکیه‌بر آموزه های علوی)». نخستین کنفرانس ملی تحقیق و توسعه در مدیریت و اقتصاد مقاومتی، تهران.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]

۴۸. نبوی، سیدمرتضی، صیدی، مهدی، کرم زاده، اسماعیل، & عرفانی، سهراب. (۱۳۹۷). «الگوی راهبردی اقتدار اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی». امنیت ملی، ۸(۲۸)، ۴۱-۶۹.

۴۹. نمامیان، فرشید و میر، علی. (۱۳۹۶). «ترسیم مدل بومی سرمایهٔ اجتماعی برای تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی با روش کیفی نظریهٔ داده‌بنیاد». مدیریت سرمایه اجتماعی، ۴(۱)، ۴۵-۷۴.

۵۰. نوذری، کمال. (۱۳۹۶). «الگوی مدیریت اقتصاد موقتی در روستاهای بخش مرکزی گچساران». (کارشناسی ارشد). گچساران.

۵۱. نوفرستی، محمد. (۱۳۹۵). «اقتصاد مقاومتی و راه های دستیابی به آن». سیاست‌های راهبردی و کلان، ۴(ویژه نامه اقتصاد مقاومتی)، ۱۵۷-۱۶۸.

۵۲. واعظی، سید کمال و فدایی، محمد. (۱۳۹۴). «بررسی و تبیین مؤلفه‌های مدیریت راهبردی دانشگاه اسلامی مبتنی بر الگوی اقتصاد مقاومتی». مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۴(۹)، ۳۹-۵۸.

53. Karl, A., Micheluzzi, J., Leite, L., & Pereira, C. (2018). Supply chain resilience and key performance indicators: A systematic literature review. Production, 28.
54. Ma, Z., Xiao, L., & Yin, J. (2018). Toward a dynamic model of organizational resilience. Nankai Business Review International, 9(3), 246-263.
55. Mousa, M., Abdelgaffar Hala, A., Chaouali, W., & Aboramadan, M. (2020). Organizational learning, organizational resilience and the mediating role of multi-stakeholder networks: A study of Egyptian academics. Journal of Workplace Learning, 32(3), 161-181.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-22]